

Наставно-научном већу
Филозофског факултета
Универзитета у Београду

На предлог Одељења за историју, Наставно-научно веће Филозофског факултета Универзитета у Београду на својој IV редовној седници одржаној 3. априла 2025. изабрало нас је у комисију за оцену докторске дисертације докторанда МА Ивана Б. Радојичића под називом *Дукља – земља Зета – између самосталности и државе Немањића и Деспотовине*. Чланови комисије су: др Катарина Митровић, научна саветница Филозофског факултета Универзитета у Београду, др Марија Копривица, ванредна професорка Филозофског факултета Универзитета у Београду, др Снежана Божанић, редовна професорка Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду и др Гордан Бојковић, виши научни сарадник Института за српску културу у Лепосавићу. Након пажљиве анализе текста дисертације, комисија има част и задовољство да Наставно-научном већу поднесе следећи извештај:

ИЗВЕШТАЈ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Иван Б. Радојичић је рођен 16. јула 1993. године у Београду, где је завршио основну и средњу школу. Студије историје на Филозофском факултету Универзитета у Београду уписао је 2012. године. Његов дипломски рад, који је одбранио 11. јула 2016. године, носи назив *Балишићи и Босна од 1373. до 1421. године*. По окончању основних студија на истом факултету наставио је мастер студије на Катедри за историју српског народа у средњем веку са историјском географијом и старословенским језиком. Просечна оцена у току мастер студија износила је 9,67. Мастер рад *Немањићи и Зета* одбранио је 20. септембра 2017. године под менторством проф. др Ђорђа Бубала. Такође, Радојичић је 30. септембра 2022. године успешно завршио и мастер академске студије образовања наставника предметне наставе на Филозофском факултету Универзитета у Београду. У међувремену, 2018. године учествовао је на регионалној конференцији *New generations contesting old troubles*.

На Катедри за историју српског народа у средњем веку са историјском географијом и старословенским језиком уписао је докторске академске студије 2018. године. Образложење предлога теме докторске дисертације одбранио је 23. септембра 2022. пред комисијом у саставу: проф. др Марко Шуица, проф. др Марија Копривица и др Александар Узелац.

Иван Б. Радочић се занима за историју српских земаља у средњем веку са посебним освртом на њихове међусобне односе и утицаје који су долазили из суседних земаља обликујући њихов развој и историјску судбину. Кандидат је досад објавио један рад под називом *Формирање земље Зете као управно-територијалне јединице у Београдском историјском гласнику* 15 (2024) 59–68.

Запослен је као наставник историје у основној школи „Мина Караџић” у Београду.

Докторска дисертација написана је на српском језику ћириличним писмом и усклађена са *Упутством за обликовање докторске дисертације*. Садржи све потребне делове: насловну страну на српском и енглеском језику, податке о ментору и члановима комисије, сажетке на српском и енглеском језику и садржај. Пагинација започиње са уводним разматрањима у којима је представљен предмет истраживања, методологија, преглед најважнијих извора и литературе и историјски увод. Дисертација се састоји од три веће целине: *Друштвено-политички оквири*, *Црквени и јурисдикциони проблеми* и *Привредно-економске прилике* у оквиру којих постоје мања поглавља, после чега следи Закључак. На крају дисертације налазе се списак скраћеница, детаљан попис коришћених извора и литературе, ауторова биографија, као и неопходне изјаве о ауторству, истовестности штампане и електронске верзије докторског рада и коришћењу дигиталне верзије у репозиторијуму Универзитета у Београду. Дисертација има укупно 209 страна са исцрпним научним апаратом (1366 напомена) који броји више стотина библиографских јединица публикованих извора и литературе.

2. Предмет и циљ дисертације и методолошки приступ

Предмет дисертације односи се на утврђивање државно-правног положаја Дукље, односно Зете, у односу на друге српске средњовековне земље Паганију (Неретљанску област), Захумље, Травунију, Србију (Рашку) и Босну, утолико пре што главни извор за најранију историју *Спис о народима (De administrando imperio)* из средине X века

византијског цара и писаца Константина VII Порфирогенита не говори о Дукљанима изричито као о Србима. Од примарног значаја било је дефинисање географског простора Дукље која је име понела по античком граду *Doclea* у близини данашње Подгорице. Територијални опсег Дукље у раном средњем веку утврђен је на основу података који се могу пронаћи у *Спису о народима* и *Летопису попа Дукљанина*. У доба Немањића за ове приморске области као званичан користио се назив *Дукља и Далмација*, који с протоком времена бива замењен именом *Зета*. Крајем XIV века извршена је административна подела Зете на Горњу и Доњу. Прецизну границу између ове две области није било могуће одредити, али се може закључити да су се оне додиривале на простору равнице око данашње Подгорице. Горња Зета је обухватала долину реке Зете према њеним планинским обронцима, заједно са градом Медуном, а Доња Зета се простирала око Скадарског језера и дуж морске обале од Боке которске до реке Бојане.

Једнако важно било је дефинисање историјско-географских појмова *Дукља* и *Зета* и њихових помена у историјским изворима. Ова два термина нису синоними у географском и политичком погледу. Назив Дукља је старији и први пут се среће у X веку, у делу Константина VII Порфирогенита. У *Летопису попа Дукљанина*, Дукља се само једном наводи као област и то у вези са битком вођеном између краља Доброслава и византијског штићеника Кочапара, док се сви остали помени Дукље у овом извору односе на град и раносредњовековно црквено седиште. Појам Зета, који се јавља тек од краја XII века, далеко је заступљенији у изворима и односи се на јасно омеђену географску и политичку област. Паралелно са постепеним ширењем имена Зета, крајем XII и почетком XIII века, долази до потискивања и нестајања старијег назива Дукља.

За потребе истраживања било је важно и што прецизније одредити значење појмова *земља*, *отачаство* и *дедина*. У контексту Зете термин *земља* се у изворима из немањићке епохе и каснијег времена јавља у два значења: као историјска област која се помиње у владарским титулама и као територијално-управна јединица која је обухватала више жупа. Појмови *отачаство* и *дедина* јављају се у наративним изворима (жителија) насталим током XIII века и углавном се везују за Дукљу и активности великог жупана Стефана Немање на овом простору, што је изискивало и подробно разматрање проблематике везане за древну краљевску титулу Дукље као *великог краљевства од прве*. Након крунисања краљевском круном 1217. године Стефан Немањић се у домаћим исправама помиње као *краљ све Српске земље и Дукље, Далмације, Травуније и Захумља*. У дисертацији се подробно расправља о положају Зете у оквирима државе Немањића и анализира становиште – о коме се у науци доста расправљало – да је ова област била

додељивана престолонаследницима на управу, а то је изискивало разматрање питања *савладарства* и времена када је дошло до укидања *удеоних кнежевина* у српским земљама што је резултирало и променом у титули српског краља – појам *Диоклитије са Далмацијом* замењен термином *Поморске земље*. За разлику од других старих српских земаља, Зета је у време српског царства (1346–1371) била директно потчињена царевима Стефану Душану и Урошу. За цара Душана Зета је имала не само привредни значај већ је била важна и као простор на коме су се прожимали православље и римокатоличанство, али и због земљишта које је поклањао манастирима, у чему је предњачио у односу на своје претходнике из династије Немањића.

Смрт цара Уроша означила је и формално крај Царства у којем су се већ осамосталили обласни господари. Српска државност се није угасила јер су обласни господари на разне начине настојали да се прикажу као легитимни наследници Немањића. Као обласни господари у Зети, Балшићи у првој деценији своје власти нису истицали претензије на наслеђе Немањића из разлога што су сматрани бунтовницима против цара Уроша. Нагли успон браће Страцимира, Ђурђа I и Балше II започиње после битке на Марици када заузимају Метохију, а после пораза жупана Николе Алтомановића запосели су и његове жупе Драчевицу, Конавле и Требиње. Без ослањања на традиције Немањића и добре односе са Апостолском столицом, Балшићи нису имали изгледа да на дуже време загосподаре матичним српским земљама. Тако су 1377. године изгубили област старе Травуније, односно Драчевицу, Конавле и Требиње, а после тога и Метохију. Након погибије Балше II у рату против Турака (1385) изгубили су и значајне приморске градове и територије у Албанији, а њихова власт била је сведена на Зету. Ђурађ II Страцимировић водио је другачију политику. За разлику од својих претходника, он је легитимитет своје власти градио на немањићким традицијама, што му је омогућавало да иступа као суверени владар. Због непријатељства са босанским краљем Твртком I, приближио се кнезу Лазару, поставши његов зет. Признавање првенства кнезу Лазару није ограничавало суверена права Ђурђа II у његовој области. Обновљена и учвршћена државност Зете ипак није могла да осигура овој области водеће место међу српским земљама. Поједини наслеђени крајеви су за време Ђурђа II постепено прешли под власт Османлија или Венеције. Дешавања у Босанској држави умногоме су утицала на политичку делатност Балшића током целокупне њихове владавине, због чега је предметом истраживања обухваћена и политика Котроманића у Босни.

Смрћу Балше III 28. априла 1421. године у Београду Зета је по његовој изричитој вољи припала његовом ујаку деспоту Стефану Лазаревићу. Деспот Стефан био је у

прилици да загосподари само оним деловима Зете који су остали изван контроле Млетачке републике, која је у то време држала Котор, Улцињ, Скадар, као и територију између Бојане и доњег тока Дрима. У складу са традицијама династије Немањића и подразумевајући елементе државности Зете, деспот Стефан Лазаревић је ову област дао на управу *младом* господину Ђурђу Бранковићу, наследнику престола, да њоме господари по узору на *младе краљеве* из времена Немањића. Утицај Угарске, Млетачке републике, Дубровника и Османлија на прилике у Зетском приморју био је пресудан, нарочито током друге половине XIV и у XV веку. У време деспота Ђурђа Бранковића Зету су запосели Млечани и босански војвода Стефан Вукчић Косача 1442/3. године. Стефан Црнојевић се осамосталио у области која се простирала од реке Зете на северу до Грбља на југу признајући врховну власт Венеције. Његов син и наследник Иван Црнојевић (1465–1490) вешто је иступао против Млечана или сарађивао са њима, а повремено се везивао и за Турке, чиме је остварио извештан степен самосталности у односу на околне силе. Иступао је као самостални владар, имао је и своју властелу, двор, дворане, двордржицу, војводе, дијаке, односно готово све институције које су одликовале државну управу немањићке Србије. Такође, господин Иван и господин Ђурађ Црнојевић су по узору на светородну лозу Немањића пружали подршку православној цркви, односно Зетској митрополији. Пошто је издвојио знатан део личне имовине, Иван Црнојевић је 1485. године подигао манастир на Цетињу, ново седиште Зетске митрополије.

Посебан предмет истраживања од великог значаја за тему представљају црквена питања, што подразумева разматрање положаја, улоге и јурисдикционог подручја римокатоличких и православних црквених организација – Барске архиепископије и Которске епископије и Зетске епископије, односно митрополије од 1346. године. Напошетку, дисертацијом су обухваћене привредне и економске прилике, феномен аутономије приморских градова и улога трговачких путева у развоју Зете.

Основни циљ истраживања био је да се утврди државно-правни положај Дукље, односно Зете у односу на друге српске средњовековне земље и динамика промена тог положаја током средњовековне епохе, с обзиром да хронолошки оквири спроведених истраживања обухватају време од средине X века (први помен Дукље у писаним изворима) до последњих година XV века (пад Зете под власт Османлија). Кандидат је у потпуности испунио зацртани циљ користећи се одговарајућом методологијом.

Докторска дисертација у првом реду темељи се на писаним наративним и документарним изворима различитог порекла. Када је реч о документарним изворима,

углавном су коришћена сва релевантна критичка издања грађе из Млетачког, Дубровачког и Которског архива која су приредили Шиме Љубић, Грегор Чремошник, Ђузепе Валентини, Михаило Динић и Антон Мајер. Сачувани документи писани ћирилицом, на српском језику, доносе важна сазнања о приликама унутар Зете. Реч је превасходно о манастирским повељама или писмима која су издавали владари, локална властела и обласни господари. Највећи део ових извора објављен је у добро познатим збиркама Франца Миклошича, Стојана Новаковића, Љубе Стојановића, Александра Соловјева, Владимира Мошина, Симе Ћирковића и Душана Синдика. У новије време поједине повеље доживеле су нова критичка издања и тумачења у часопису *Стари српски архив*. Рад на дисертацији био би немогућ без консултовања поглавља Которског и Будванског статута. Од значаја за тему су и бројни наративни извори српског, византијског и западног порекла (Константин Порфирогенит, Јован Скилица, Свети Сава, Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије, архиепископ Данило II и Данилови настављачи, Аноним, Гијом Адам и други). Подаци из писаних извора сагледавани су у светлу компаративног метода, што је подразумевало познавање помоћних историјских наука пре свега дипломатике.

Важан корпус извора за проучавање државно-правног положаја Дукље, односно Зете, представљају ктиторски портрети и натписи у манастирима подигнутим на овом простору, као и печати дукљанских и немањихких владара и обласних господара Зете, од којих су неки тек недавно откривени. У нешто мањој мери коришћени су резултати археолошких истраживања из последњих година и деценија, посебно када је реч о локалитету Брсково.

3. Основне хипотезе на којима је истраживање утемељено

Приликом рада на докторској дисертацији кандидат је пошао од следећих хипотеза. Пре свега, термини Дукља и Зета нису синоними у географском и политичком смислу. У држави Немањића Зета је била област додељивана на управу наследницима престола. Територијални опсег *земље* Зете није се значајније мењао кроз средњи век будући да је био јасно омеђен природним границама. У XII веку стара српска област Травунија потпала је у политичком и административном смислу под доминацију Зете. За разлику од других старих српских земаља, Зета је у време Српског царства (1346–1371) била директно потчињена царевима Стефану Душану и Урошу. Од времена Ђурђа II Страцимировића (1385–1403) Балшићи као господари Зете свој легитимитет све више

везују за традиције државе Немањића. Утицај Угарске краљевине, Млетачке републике и Дубровника на прилике у Зетском приморју био је од великог значаја, нарочито током друге половине XIV и у XV веку. Када је реч о питањима црквене јурисдикције, територија *земље* Зете као управно-територијалне јединице и територија Зетске епархије нису се поклапале.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Дисертација се састоји из следећих целина: I *Увод* (1–17), II *Друштвено-политички оквири* (18–138), III *Црквени и јурисдикциони проблеми* (139–174), IV *Привредно-економске прилике* (175–185), *Закључак* (186–189), *Списак скраћеница* (190), *Библиографија* (Извори: 191–193; Литература 194–204) и *Биографија аутора* (205).

Увод се састоји из три мања поглавља, од којих су прва два више теоријског карактера: *Предмет истраживања* (1–4) и *Методологија израде рада са прегледом најважнијих извора и литературе* (5–8). Потом следи поглавље под називом *Досељавање Словена и формирање Дукље* (8–17) које разматра најранију историју Срба по доласку на Балканско полуострво, формирање првобитних српских земаља Паганије, Захумља, Травуније, Дукље, Србије и Босне, владавину династије Властимировића (од око 840. до око 950) и историјске прилике у Србији која се налазила под великим утицајем моћних суседа Византије и Бугарске.

Други део *Друштвено-политички оквири* састоји се из три веће целине: *Српска државност у Дукљи* (18–32), *Место Зете у држави Немањића* (33–62) и *Државно-правни положај Зете након распада Српског царства* (63–138). У одељку *Српска државност у Дукљи* говори се о формирању најпре кнежевине а потом и краљевине Дукље и Далмације под династијом Војислављевића, обухватајући период од последњих година X века и времена владавине кнеза Јована Владимира до кнеза Михаила и припајања Дукље држави великог жупана Стефана Немање у првој половини 80-их година XII века. Посебан нагласак стављен је на владавину краља Михаила и Бодина, питање њихове краљевске титуле/круне и чињеницу да су се у једном тренутку под влашћу Војислављевића нашле све српске земље са изузетком Неретљанске области. Други одељак *Место Зете у држави Немањића* састоји се од укупно пет поглавља од којих је прво *Формирање земље Зете* (33–36) у теоријском смислу посебно важно. Преостала четири поглавља обрађују раздобље од краља и великог кнеза Вукана и

његових непосредних потомака до времена цара Стефана Душана и Уроша: *Зета у доба Вукана Немањића и његових потомака* (37–46), *Прилике у Зети за време краљице Јелене* (47–51), *Зета у време Стефана Уроша III Дечанског* (52–57) и *Зета у време Душана и Уроша Немањића* (58–62). Трећи одељак *Државно-правни положај Зете након распада Српског царства*, у истраживачком и методолошком погледу веома изазован, подељен је на осам мањих поглавља: *Зета као интересна зона босанског бана и краља Твртка I Котроманића* (63–70), *Зета између Турака, Млетачке републике и Босне пре присаједињења Деспотовине* (71–92), *Зета под влашћу српских деспота* (93–108), *Поход Стефана Вукчића Косаче на Зету* (109–113), *Обнова Деспотовине и успон Црнојевића* (114–120), *Црнојевићи – самостални господари Зете* (121–132), *Одлике државности и државне управе у Зети Црнојевића* (132–136) и *Пад Зете* (136–138).

Трећи део *Црквени и јурисдикциони проблеми* обрађује сложене црквене прилике на подручју Дукље односно Зете где су се од најстаријих времена преплитали утицаји западног и источног хришћанства. На том невеликом простору у различитим периодима деловало је неколико дијецеза римске и грчке цркве (Драчка митрополија). Са успостављањем Српске аутокефалне архиепископије и оснивањем Зетске епископије 1220. године прилике се додатно усложњавају. Становништво приморских градова исповедало је римокатоличку веру, док су становници сеоских подручја у њиховом окружењу с временом постајали у све већој мери православни. У временима владавине Млетачке републике одбрана православља значила је одбрану социјалног и економског статуса, што је посебно видљиво на подручју Светомихољске метохије чији су становници настојали да се заштите од претензија которског племства. Овај одељак подељен је на седам мањих поглавља: *Барска архиепископија* (139–142), *Сабор у Бару 1199. године* (143–145), *Врхунац сукоба Барске и Дубровачке архиепископије и разрешење спора* (146–154), *Зетска епископија/митрополија Српске цркве* (155–160), *Границе Зетске епархије* (161–165), *Прилике у Светомихољској метохији* (167–171) и *Которска дијецеза и питање њеног утицаја* (172–174).

Дисертацију складно заокружује четврта целина под називом *Привредно-економске прилике* коју чине два поглавља: *Привредне одлике приморских градова* (175–181) и *Трговина и саобраћај* (181–185). У овом делу обрађени су привредни потенцијали приморских градова у првом реду Котора, али и Будве, Бара, Улциња и Скадра, неодвојиви од непосредног сеоског подручја које се налазило у оквирима градских дистриката (Грбаљ, Будванско, Барско и Спичанско поље итд.), али и ширег залеђа. Ради се о феноменима веома дугог трајања, од раног средњег века до ступања поменутих

градова под окриље Млетачке републике, с посебним нагласком на њихову улогу као носилаца привредног развоја у држави Немањића. Као посебно важне теме издвајају се питања везана за производњу и продају соли и мрежу трговачких комуникација.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

У дисертацији су синтетизовани углавном сви релевантни резултати досадашњих научних истраживања публикованих у склопу великих синтеза као што су *Историја српског народа* и *Историја Црне Горе* и у више десетина монографских студија и мањих аналитичких студија и расправа. У историографији постоје бројна спорна и још увек отворена питања везана за државно-правни положај Дукље/Зете и континуитет њених државно-правних традиција, као и извесне недоумице у погледу времена оснивања Барске архиепископије и јурисдикционог подручја Зетске епископије/митрополије на које је ова дисертација дала ваљане одговоре оставивши простора за даља истраживања и накнадна тумачења. Кандидат је пажљиво размотрио и проблематику спољних утицаја на развој Зете, нарочито током XIV и XV века, још увек недовољно проучену у историографији. Дисертација у извесном смислу пружа искорак у односу на постојећа знања у домену историјске географије, политичке, привредне и црквене историје са освртом, колико је то било неопходно, и на феномене друштвеног развоја. Премда недостаје шири теоријски оквир, може се рећи да је првобитно постављени истраживачки циљ овом дисертацијом постигнут и заокружен.

5. Закључак

Дисертација је урађена у складу са одобреном пријавом и представља оригинално и самостално научно дело. Стога на основу предложеног сматрамо да су се стекли сви услови за њену јавну одбрану, те у својству чланова комисије Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Београду предлагемо да се МА Ивану Б. Радојичићу **одобри** усмена одбрана докторске дисертације.

У Београду,
29. маја 2025.

др Марија Копривица, ванредна професорка
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

др Снежана Божанић, редовна професорка
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

др Гордан Бојковић, виши научни сарадник
Институт за српску културу, Лепосавић

др Катарина Митровић, научна саветница
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Председница Комисије